

Evaluering av oppdrag om vitenskapelige vurderinger til Vitenskapskomiteen for mattrygghet fra Miljødirektoratet

1. Sammendrag

Vitenskapskomiteen for mattrygghet (VKM) har siden 2007 hatt i oppdrag fra Miljødirektoratet å foreta miljørisikovurderinger innen fagområdet genmodifiserte organismer (GMO). Fra 2015 fikk VKM også i oppdrag å gjøre vitenskapelige vurderinger innen fagområdene fremmede organismer, handel med truede arter (CITES) og mikrobiell økologi for en prøveperiode på to år. Det ble samtidig bestemt at ordningen skulle evalueres etter prøveperioden.

Miljødirektoratet har, etter avtale med KLD, foretatt en evaluering av hvordan VKM har gjennomført oppdragene fra Miljødirektoratet og hvordan denne ordningen samlet sett har fungert på de nye fagområdene og på GMO-området i prøveperioden. Evalueringen er delt inn i to hoveddeler, der den første delen omfatter en vurdering av organisatoriske forhold og den andre delen omfatter en vurdering av den vitenskapelig kompetansen i VKM og om rapportene utarbeidet innenfor disse fagområdene.

Miljødirektoratet konkluderer med at prøveperioden i all hovedsak har vist at VKM er meget godt egnet til å utføre disse oppdragene. Vi vil trekke fram VKMs uavhengighet, faglige styrke og bredde, samt deres betydelige risikovurderingskompetanse, som spesielt avgjørende for vår konklusjon. I tillegg anser vi at med felles oppdrag fra Mattilsynet og Miljødirektoratet får VKM en sektorovergripende funksjon, noe som bidrar til å understøtte vår rolle som sektorovergripende miljømyndighet.

Miljødirektoratet har fortsatt stort behov for uavhengige risikovurderinger innenfor de fagområdene som er omfattet av prøveperioden og anbefaler at disse legges til VKM på fast basis. Vi anser dette som effektiviserende og ressursbesparende, samtidig som det sørger for forutsigbarhet og bidrar til at våre vurderingsgrunnlag er utarbeidet etter så like prinsipper og metoder som mulig. I prøveperioden har vi høstet erfaringer og ser behov for noen tilpasninger.

Basert på vår vurdering anbefaler Miljødirektoratet følgende:

- VKM får fast oppdrag innenfor alle fagområdene som har vært omfattet av prøveperioden
- Det igangsettes en prosess for å utbedre/følge opp noen konkrete forbedringsbehov som ble identifisert under evalueringen.

2. Innledning

2.1. Kort om de nye oppdragene til VKM

I forbindelse med utarbeidelsen av ny forskrift på fremmede organismer og revidering av CITES-forskriften, identifiserte Miljødirektoratet (da Direktoratet for naturforvaltning) økt behov for å få gjennomført uavhengige risikovurderinger. Det var også behov for uavhengige risikovurderinger av mikrobiologiske produkter og genmodifiserte legemidler. Miljødirektoratet hadde siden 2007 gitt VKM i oppdrag å utføre miljørisikovurderinger på GMO-området. Miljødirektoratet ønsket å legge disse uavhengige vurderingene til én organisasjon, blant annet for å oppnå synergieffekter av å samle fagområdene og for å få vurderinger som er utført etter mest mulig like prinsipper og metoder, noe som blant annet vil bidra til forutsigbarhet i vår saksbehandling og forvaltning. Etter oppdrag fra KLD (den gang Miljøverndepartementet) gjennomførte Miljødirektoratet en prosess i 2012 og 2013 for å etablere

eksterne vurderinger for fagområdene fremmede organismer, CITES, mikrobiell økologi og GMO. Basert på denne prosessen leverte Miljødirektoratet en anbefaling til organisering av oppdragene, til KLD.

KLD besluttet å gi oppdraget til VKM for en prøveperiode på to år og i 2014 fikk Miljødirektoratet i oppdrag å sette i gang arbeidet med å gi oppdrag på disse fagområder til VKM. VKM innhentet nye eksperter, opprettet nye faggrupper og hadde sin offisielle oppstart av de nye oppdragene i juni 2015. Det ble etablert en samhandlingsavtale mellom Miljødirektoratet og VKM (vedlegg 1), samtidig inngikk KLD og HOD en samhandlingsavtale og VKM inngikk en samarbeidsavtale med Artsdatabanken (ADB) (vedlegg 2). I tillegg til midler for oppstart i 2015, har VKM mottatt en belastningsfullmakt på 6,2 millioner per år i 2016 og 2017 fra Miljødirektoratet for å finansiere oppdragene.

2.2. Rammene for evalueringen

I avtalen mellom HOD og KLD, inngikk det at oppdraget skulle evalueres og revurderes etter prøveperioden. Miljødirektoratet har etter avtale med KLD foretatt en evaluering av hvordan VKM har gjennomført oppdragene fra Miljødirektoratet og hvordan denne ordningen samlet sett har fungert på de nye fagområdene og på GMO-området i prøveperioden fra juni 2015 til juni 2017. Vår evaluering er delt inn i to hoveddeler, der den første delen omfatter en vurdering av organisatoriske forhold og den andre delen omfatter en vurdering av den vitenskapelig kompetansen i VKM og en vurdering av kvalitet på rapportene utarbeidet innenfor de fagområdene oppdraget omfatter. Det er ikke foretatt en vurdering av konklusjonene i rapportene, men om oppdraget er tilfredsstillende besvart i henhold til bestillingen.

I forbindelse med evalueringen har vi bedt om bidrag fra VKM (vedlegg 3a), innspill fra faggrupelederne (vedlegg 4) og faggruppemedlemmene (vedlegg 5). Vi har også gjennomført møter med Mattilsynet og ADB om evalueringen av VKM (henholdsvis vedlegg 6 og 7). Vår vurdering er hovedsakelig basert på erfaringer fra prøveperioden, innspillene vi har mottatt i forbindelse med evalueringen, samt en gjennomgang av rapportene (tabell 1), oppdragsbrevene, samarbeidsavtalene og informasjon på VKMs nettside.

3. Vurdering av de organisatoriske rammene

3.1. Organisasjonstilørighet og finansiering

VKM er administrativt underlagt Folkehelseinstituttet og Helse- og omsorgsdepartementet (HOD). I vår anbefaling til KLD, datert 2.mai 2013, i forbindelse med organisering av nye risikovurderinger uttrykte vi at KLD burde bli likestilt med HOD i etatsstyringen for å sikre at miljøforvaltningens behov blir ivaretatt. Basert på erfaringene fra prøveperioden, anser Miljødirektoratet imidlertid at de løsningene som ble gjennomført har fungert tilfredsstillende. Samarbeidsrutinene kan sikres tilstrekkelig ved at samhandlingsavtalene mellom KLD og HOD, og mellom Miljødirektoratet og VKM videreføres og revurderes jevnlig.

VKM mottar en grunnbevilgning fra Folkehelseinstituttet på om lag 23 millioner kroner årlig, mens VKM i prøveperioden har mottatt en belastningsfullmakt på 6,2 millioner kroner årlig fra Miljødirektoratet. Mattilsynet uttrykte, i vårt møte om evalueringen, at det ikke er optimalt at Mattilsynets og Miljødirektoratets oppdrag finansieres på ulik måte (vedlegg 6). Miljødirektoratets oppfatning er imidlertid at vi bør opprettholde den årlige utbetalingen ved belastningsfullmakt, da det bidrar til sikre at våre behov blir ivaretatt.

3.2. VKMs uavhengighet

VKM er faglig uavhengig og kan ikke instrueres i faglige spørsmål. Faglig uavhengighet er noe av det VKM selv profilerer høyt og Miljødirektoratet oppfatter som en av VKMs største styrker. For at faglige vurderinger som legges til grunn for offentlige beslutninger skal være, og oppfattes som, uavhengige fra myndighetene, er det en fordel at ekspertene som utfører vurderingene ikke står i, eller oppfattes å stå i, et avhengighetsforhold til de myndighetene som skal benytte vurderingene. Fagekspertene i VKM er tilknyttet VKM i kraft av egen faglig kompetanse og ikke som representant for sine institusjoner, noe vi

mener styrker VKMs uavhengighet. ADB krediterer, i motsetning til VKM, institusjonene og påpekte i vårt møte med dem angående evalueringen at det kan være uheldig at ADB og VKM har ulike rutiner for kjøp av ekspertise (vedlegg 7). Ved oppnevning til VKM vurderes ekspertene av en uavhengig fagkomité, noe som ytterligere bidrar til at VKM framstår uavhengig i faglige spørsmål.

Faggruppemedlemmene og eventuelle ad-hoc eksperter må også bekrefte at de ikke er inhabile i sakene de skal vurdere. Uavhengigheten er ytterligere sikret ved at eventuell kommunikasjon mellom oppdragsgiver og ekspertene går via eller i regi av sekretariatet i VKM. Det er etter vår oppfatning en fordel for uavhengigheten at VKM ikke selv utfører forskningen. Miljødirektoratet anser det som viktig for uavhengigheten at fagekspertene fortsatt deltar i kraft av egen ekspertise, men VKM må sikre at de har tilgang på tilstrekkelig fagkompetanse.

3.3. Samarbeidet mellom Miljødirektoratet og VKMs sekretariat

Samhandlingsavtalen mellom Miljødirektoratet og VKM har som overordnet mål å beskrive og legge til rette for en god prosess ved bestilling, gjennomføring og publisering/kommunikasjon av vitenskapelige vurderinger fra VKM til Miljødirektoratet (vedlegg 1). Avtalen omtaler også rollefordelingen mellom VKM og Miljødirektoratet. Denne avtalen har fungert godt som en rettesnor for vårt samarbeid og har tatt inn de fleste punktene som vi påpekte til KLD i forkant, som viktige for en vellykket implementering og gjennomføring av oppdraget til VKM. Miljødirektoratet og VKM har i henhold til samhandlingsavtalen gjennomført årlige kontaktmøter. Disse møtene har vært viktige for å dele informasjon og drøfte saker av en overordnet karakter og for å forankre videre prioritering og samarbeid. Miljødirektoratet har deltatt som observatør i faggruppene, i VKMs hovedkomité og ved behov i arbeidsgruppemøter.

Miljødirektoratet har i prøveperioden hatt et bra samarbeid med VKMs sekretariat, noe som også VKMs sekretariat uttrykker i sitt innspill til oss i forbindelse med evalueringen (vedlegg 3ab). VKM har opptrådt profesjonelt, godt forberedt og konstruktivt i dette samarbeidet. Det har vært stor vilje fra VKM sin side til å lytte til ønsker og behov fra Miljødirektoratet. Samarbeidet har utviklet seg positivt over tid og gode rutiner har blitt etablert. Det er etter vår oppfatning nødvendig å ha en tett dialog for å følge opp prosjektene i alle trinn og for å sikre best mulig utnyttelse av ressursene hos VKM. Da samarbeidsformen har endret seg noe i løpet av prøveperioden bør samhandlingsavtalen, ved eventuell videreføring av oppdrag til VKM, gjennomgås på nytt for å vurdere behov for endringer.

Samarbeidet og koordineringen av oppdrag mellom Mattilsynet og Miljødirektoratet blir omtalt under punktet om fellesoppdrag med Mattilsynet.

3.4. VKMs informasjonsarbeid og åpenhet

VKM opererer med stor grad av åpenhet. Hvert oppdrag og rapport blir som hovedregel publisert offentlig. De omtales på VKM sine nettsider og VKM kan uttale seg om de faglige vurderingene. Miljødirektoratet anser at denne åpenheten bidrar til å informere om Miljødirektoratets arbeid og styrker VKMs uavhengighet. VKM er etter vår oppfatning i all hovedsak profesjonelle og tydelige på hva som er deres rolle og hva de kan uttale seg om.

VKM sammenstiller kunnskapshull identifisert under arbeidet med alle risikovurderingen i en årlig rapport. Disse rapportene kan bidra til å sette fokus på behovet for mer forskning på områder som er viktige for Miljødirektoratet. VKM kan også være en ressurs for Miljødirektoratet ved å bistå i å kommunisere tema som har stor interesse i befolkningen. VKM kan bidra til at diskusjonen i samfunnet i større grad blir basert på fakta. Dette potensialet har imidlertid, etter vår oppfatning, ikke vært fullt utnyttet i prøveperioden.

For noen områder har midlertid kravet om åpenheten vært utfordrende. Det gjelder spesielt for fagområdet mikroorganismer, der deler av oppdragene består i å vurdere søknader om bruk av genmodifiserte legemidler eller mikrobiologiske produkter. Disse søknadene inneholder konfidensiell informasjon som for eksempel forretningshemmeligheter. Miljødirektoratet er av den oppfatning at VKM langt på vei har funnet tilfredsstillende løsninger på dette i prøveperioden, men det bør tydeliggjøres ved en eventuell revisjon av samhandlingsavtale.

3.5. Bestillingsprosess, prosjektledelse og gjennomføring av oppdrag

Ved utvidelsen av oppdragene til VKM ble det etablert rutiner for prosessen fra bestilling til publisering av endelig rapport (deler av dette er omtalt i samhandlingsavtalen, vedlegg 1). Denne prosessen har blitt videreutviklet i prøveperioden. Utforming av oppdragene har vært utfordrende og tidkrevende, mye på grunn av at dette var nytt for faggruppene, faggrupelederne, koordinatorene i VKM og nytt for Miljødirektoratet. Disse utfordringene framkommer også i tilbakemeldingene fra faggrupeledere og medlemmer i forbindelse med evalueringen (henholdsvis vedlegg 4 og 5). De uttrykker blant annet at både det å definere oppdragene fra Miljødirektoratets side og å tolke dem fra faggruppens side har vært en læringsprosess for begge parter. Miljødirektoratet anser imidlertid at denne prosessen er viktig og bidrar til at oppdragene treffer bedre faglig og sikrer forståelse av hva vi ønsker. Erfaringene fra prøveperioden viser at det med fordel kan investeres mer tid, spesielt i den innledende fasen. Det er også viktig at VKM og faggruppen bruker denne tiden til å sikre at oppdraget er forstått riktig. Den videre oppfølgingen underveis er nødvendig for å avklare eventuelle misforståelser og behov for endring. Det bidrar til å sikre at Miljødirektoratet får besvart de spørsmålene som stilles og at sluttresultatet blir bedre.

I den siste fasen hvor rapportene skal godkjennes og publisering avtales, har tiden ofte vært litt for knapp, spesielt der det har vært gjort endringer i siste fase. Dette kan, etter vår oppfatning i stor grad unngås ved at mer tid brukes i starten og underveis i prosjektarbeidet for avklaringer. Ressursene som må investeres i forbindelse med nye oppdrag vil trolig reduseres over tid ved at både VKM og Miljødirektoratet får mer erfaring. Det anses som ressursbesparende at en organisasjon som rendyrker denne form for oppdrag, gjør vurderinger for Miljødirektoratet på fast basis.

Rent praktisk har det vært en utfordring at møtene i all hovedsak foregår i Oslo. Det har vært vanskelig å delta på disse møtene via video, da dette ikke har vært tilgjengelig for VKM av en tilfredsstillende kvalitet. Fagmiljøene i Miljødirektoratet som til nå har vært involvert i oppdragene til VKM er lokalisert i Trondheim og VKMs fageksperter er lokalisert flere steder i landet. Ved en videreføring av oppdragene til VKM må det, etter vår oppfatning, settes som krav at VKM skaffer tilstrekkelig videoutstyr, slik at det er enkelt å delta på korte møter med sekretariatet i VKM og faggrupped medlemmene via lync/video. Dette er også langt mindre ressurskrevende både med hensyn til tid og kostnader. Dette anses også som et viktig grep for å bedre sikre ressurseffektiv deltagelse fra faggrupped medlemmer som ikke er lokalisert i Oslo.

3.6. Integrasjon av nye fagområder i VKM, synergi og faglig bredde

I forbindelse med utvidelsen av oppdragene fra Miljødirektoratet valgte VKM å etablere to nye faggrupper, en faggruppe for fagområdene CITES og fremmede organismer og en faggruppe for mikrobiell økologi. Miljødirektoratet uttalte også i forbindelse med innledende vurdering av VKM at det var ønskelig med egne faggrupper for våre oppdrag. Det har imidlertid vist seg at for flere av oppdragene som Miljødirektoratet har initiert, har det vært behov for å inkludere fageksperter fra flere av VKMs faggrupper og eksterne eksperter. VKM har også i oppdragsperioden gått delvis bort fra faggruppeorganiseringen og har for hvert enkelt oppdrag satt sammen fageksperter med riktig fagbakgrunn uavhengig av faggruppe. VKM har totalt sett en veldig bred faglig kompetanse tilgjengelig med rundt 120 eksperter som faste medlemmer. Dette er noe som har kommet Miljødirektoratet til gode i form av at relevante fageksperter fra andre faggrupper har blitt benyttet i oppdrag fra Miljødirektoratet. Vi har i prøveperioden signalisert at vi anser denne synergien som svært positivt. Miljødirektoratet anser at samarbeid på tvers av faggruppene også bidrar til at viktige erfaringer med miljørisikovurderingsarbeid lettere utveksles mellom fagekspertene og at det bidrar til mer enhetlig bruk av begreper og utforming av risikovurderinger. Miljødirektoratet anser imidlertid at det var viktig både for å synliggjøre en utvidelse av oppdragene fra oss og for å sikre god kapasitet og fokus på de nye oppdragene at egne faggrupper ble etablert. Ved en eventuell videreføring av alle eller deler av oppdragene fra oss må det vurderes om etablerte faggrupper er hensiktsmessig eller om det bør gjøres en endring i disse. Vi vil også trekke frem at det er viktig med koordinatorene og fageksperter som er spesialisert på å løse oppdrag innenfor våre områder, da det krever tid å sette seg inn i de enkelte fagområdene.

VKM er organisert slik at hver faggruppeleder er medlem av en hovedkomité. Miljødirektoratet deltar som observatør i på lik linje med Mattilsynet. I hovedkomiteen behandles saker av prinsipiell og overordnet karakter, retningslinjer for arbeidet i VKM diskuteres, saker som behandles i flere faggrupper koordineres og større saker kan sluttbehandles av komiteen. Det har derfor vært viktig for Miljødirektoratet at denne komiteen også har hatt fokus på de nye miljøområdene. Miljødirektoratet har i møtene informert om status for de nye oppdragene. Faggruppelederne for de to nye faggruppene har bidratt til å sette fokus på de nye miljøområdene. Miljødirektoratet oppfatter at hovedkomiteen har vist interesse for de nye oppdragene og har uttalt at det de ser positivt på denne utvidelsen. Denne oppfatningen støttes også av VKMs sekretariat i sin uttalelse til oss i forbindelse med evalueringen (vedlegg 3ab). VKMs sekretariat har også jobbet veldig bevisst med dette. Blant annet har et hovedkomitemøte i sin helhet blitt viet til miljø i løpet av prøveperioden. Disse grepene har vært viktige og vellykket for integrering av miljøoppdragene i hovedkomiteen og på tvers av faggruppene.

Miljødirektoratet anser at det er oppnådd synergieffekter både ved at vi har samlet oppdragene innen flere av våre fagområder til samme institusjon og ved at VKM også har oppdrag for Mattilsynet (omtales også i kap.4). Den høye risikovurderingskompetansen som flere av VKMs faggrupper besitter har kommet oss til gode. Miljødirektoratet anser videre at VKM har jobbet godt med å integrere miljøaspektet i hovedkomiteen og de relevante faggruppene. Miljødirektoratet anser imidlertid at prøveperioden har vært for kort til å se hele effekten av tiltakene. Ved en eventuell videreføring av oppdrag til VKM vil det være viktig at det fortsatt er stort fokus på å integrere miljøområdene i hovedkomite og relevante faggrupper. Miljødirektoratet mener at VKMs arbeid med miljørisikovurdering må reflekteres i organisasjonens navn.

4. Fellesbestillinger med Mattilsynet

VKM var opprinnelig opprettet for å gjøre uavhengige risikovurderinger for Mattilsynet, og åtte av VKMs faggrupper er opprettet for å utføre oppdrag for Mattilsynet. I 2016 utarbeidet VKM 46 rapporter på oppdrag fra Mattilsynet, ni rapporter på oppdrag for Miljødirektoratet og 14 var felles oppdrag (vedlegg 8). VKM gjør vurderinger på områdene mattrygghet, dyrehelse, dyrevelferd, plantehelse, plantevernmidler, genmodifiserte organismer, kosmetikk og kroppsspleieprodukter på oppdrag fra Mattilsynet.

I prøveperioden har det vært flere eksempler på at enten Mattilsynet eller Miljødirektoratet har initiert prosjekter som har blitt utvidet til en felles bestilling som dekker flere aspekter ved samme sak. I mange tilfeller har det vist seg å være behov for utredninger både av dyrevelferd, risiko for sykdommer og risiko for uheldige følger for biologisk mangfold. Spesielt på fagområdet fremmede organismer ser vi store fordeler av at Mattilsynet og Miljødirektoratet gir oppdrag til samme institusjon. Denne oppfatningen deles av Mattilsynet (vedlegg 6). Et eksempel er en utredning knyttet til søknad om opprett av australsk rødklokrep, som ble behandlet av begge myndighetene, der Miljødirektoratet fikk utredet risiko for rømming og påvirkning på biologisk mangfold, mens Mattilsynet fikk svar på spørsmål knyttet til smittespredning i samme rapport.

Et annet eksempel er i forbindelse med påvisning av skrantesyke på villrein og elg i Norge. Det var da behov for en rask vurdering av forhold knyttet til matsikkerhet, overføring av smitte, og forvaltningsstrategier for å hindre videre smittespredning. Mattilsynet og Miljødirektoratet samarbeidet om felles oppdragsbrev til VKM, som leverte en første rapport i juni 2016 og en oppfølgingsrapport i mars 2017. Det var vesentlig at rapportene kunne leveres raskt. VKM løste denne krevende oppgaven på en meget god måte, og samarbeidet mellom Mattilsynet og Miljødirektoratet om oppfølgingen av skrantesyke ble styrket ved at man kunne samarbeide om innhenting av kunnskapsgrunnlaget i en tidlig fase.

Videre vil vi trekke fram en pågående utredning om risiko ved utsetting av stokkand til jaktformål, der oppdraget er å vurdere miljørisiko for Miljødirektoratet, og å utrede smitterisiko og spørsmål knyttet til dyrevelferd for Mattilsynet. Vurdering av antimikrobiell resistens har også stort potensiale for felles problemstillinger da dette er en tematikk som må sees på tvers av sektorene. I tillegg har VKM siden 2007

hatt oppdrag på GMO-området for både Mattilsynet og Miljødirektoratet. Miljødirektoratet anser det som ressurseffektivt at disse vurderingene utføres av samme institusjon, da det er mye av den samme bakgrunnsinformasjonen som må vurderes.

Det anses som viktig at det, så langt det er mulig, benyttes felles standard og begrepsbruk ved disse vurderingene. Helhetlig og forutsigbar vurdering av miljørisiko enten det skal vurderes under matloven eller naturmangfoldloven er viktig. Det kan være en utfordring at disse lovene benytter ulike begrep som til dels overlapper, men VKM har til nå klart å løse dette på en god måte. På sikt bør det likevel avklares/tydeliggjøres hva som ligger i de ulike begrepene som matloven og naturmangfoldloven benytter. Søkere vil kunne få raskere svar når et tiltak omfattes av flere regelverk.

Ved en videreføring av miljøoppdragene til VKM er det viktig at synergien mellom oppdragene fra MT og Miljødirektoratet videreutvikles for å sikre at det fulle potensialet utnyttes. Ved fellesbestillinger må det sørges for at utredningsbehovene fra begge myndighetene blir godt ivaretatt. Det forutsetter et tett og forpliktende samarbeid mellom miljø- og landbruks- og matmyndighetene. Mattilsynet har uttrykt at det er viktig å videreutvikle gode samarbeidsstrukturer. Miljødirektoratet foreslår derfor at det utarbeides en samarbeidsavtale mellom Mattilsynet og oss vedrørende felles oppdrag til VKM.

Ved søknader om innførsel og bruk av nye fremmede arter til akvakultur har både Fiskeridirektoratet, Mattilsynet, og Miljødirektoratet behov for risikovurderinger i forbindelse med søknads- og konsesjonsbehandling på ulike stadier i prosessen. Erfaringen fra fellesbestillingen til VKM om risikovurdering av søknad om oppdrett av australsk rødklokrep, var at dette var ressursbesparende for myndighetene og ga et godt beslutningsgrunnlag for både Mattilsynet og oss. Det vil, etter Miljødirektoratets vurdering, være en fordel både for søker og myndighetene om et felles kunnskapsgrunnlag/risikovurdering som dekket behovene for alle de tre involverte direktoratene forelå tidlig i prosessen, og etter Miljødirektoratets syn vil VKM kunne dekke de samlede behovene for kunnskap i forbindelse med søknader om akvakultur av nye fremmede arter. Miljødirektoratets vurdering er derfor at fiskerimyndighetene bør inviteres til å delta i samarbeidet om å bestille risikovurderinger fra VKM i de saker der det er aktuelt.

5. Samarbeid mellom VKM og ADB

Som et resultat av VKMs nye oppgaver gjennomfører både VKM og ADB økologiske risikovurderinger av fremmede arter. ADB har som en del av sitt mandat ansvar for å vurdere økologisk risiko knyttet til fremmede arter og å føre oversikt over slike arter som er påvist i Norge. De økologiske risikovurderingene og oversikten over fremmede arter oppdateres som hovedregel hvert femte år. ADB vurderer alle artene som er etablert/funnet og formerer seg i norsk natur samt et utvalg såkalte dørstokkarter som man tror kan ha potensiale for å bli introdusert og etablere seg i Norge. Som det fremgår av samhandlingsavtalen mellom VKM og Miljødirektoratet, omfatter oppdraget til VKM på sin side primært risikovurderinger av fremmede organismer i forbindelse med søknader og regelverksutvikling, og vurderingene vil ofte være knyttet til et bestemt bruksområde, noe som medfører at forhold som inneslutningstiltak og internkontrollrutiner kommer i tillegg til en vurdering av risikoen organismen/arten som sådan kan medføre for norsk natur hvis den slipper ut.

Samarbeidsavtalen mellom VKM og ADB har som formål å skape synergier og bidra til at partenes kompetanse innen temaet fremmede arter utnyttes på best mulig måte, slik at kunnskapsgrunnlaget om risikoen ved fremmede arter styrkes (vedlegg 2). Avtalen regulerer også konkret hvordan partene skal samarbeide og involvere hverandre i pågående arbeid. Både VKM og ADB har gitt innspill til Miljødirektoratet på hvordan de vurderer samarbeidet seg imellom i prøveperioden. I et møte mellom ADB og Miljødirektoratet om dette temaet, fremholdt ADB blant annet at ADB og VKM gjensidig styrker hverandre, at samarbeidet om tilrettelegging for å samle data til FremmedArtsBasen (ADBs databaseverktøy for datainnsamling og risikovurdering med innsynsløsning for publikum) har vært spesielt positivt, og at samarbeidsavtalen har fungert godt som en rettesnor. Denne vurderingen støttes av VKM i deres skriftlige innspill (vedlegg 3ab). Videre pekte ADB på at det er behov for å videreutvikle samarbeidet for å oppnå flere synergieffekter i framtiden. De to institusjonene har også samarbeidet om innhenting av

data av felles interesse fra Mattilsynet. Våren 2018 planlegger VKM og ADB en felles konferanse om fremmede organismer, GMO og CITES i forbindelse med lanseringen av "svartelista".

Med hensyn til bruk av metodikken som ADB har utviklet for miljørisikovurdering av fremmede arter, informerte ADB at det har vært en tung prosess innledningsvis, men at det nå er etablert gode rutiner på dette. ADB var i møtet tydelige på at den metodikken de har utviklet må legges til grunn for VKMs vurderinger der dette er relevant. ADB ga også uttrykk for at de ønsker en tettere kontakt mellom ADB, VKM og Miljødirektoratet rundt konkrete bestillinger, særlig i forbindelse med oppdrag som grenser tett opp imot ADBs mandat. Når det gjelder spørsmålet om hvilken metodikk som bør ligge til grunn for risikovurderinger av fremmede arter i Norge, er ADB tydelige på at de anser at den metoden de har utviklet bør benyttes av begge institusjonene. Miljødirektoratet anser imidlertid at denne metodikken i sin nåværende form ikke i tilstrekkelig grad ivaretar myndighetenes krav til miljørisikovurderinger som skal benyttes som grunnlag for myndighetsutøvelse. En eventuell videre utvikling av felles metodikk bør derfor skje i samarbeid mellom de to institusjonene. Utgangspunkt for et slikt samarbeid, bør være at det avklares og presiseres hvilke behov risikovurderingene fra de to institusjonene er ment å dekke, og hvilke krav de ulike behovene stiller til miljørisikovurderinger av fremmede organismer. Miljødirektoratet anser at det er svært viktig at ADB og VKM samarbeider tett for å sikre en god utnyttelse av de ressursene som benyttes til miljørisikovurderinger av fremmede arter i Norge. Det er derfor positivt at begge institusjonene gir uttrykk for at samarbeidet i det store og hele fungerer godt, og at de er enige om at samarbeidet bør videreutvikles.

6. Vurdering av vitenskapelig kompetanse og VKMs rapporter

I dette kapitlet vurderes rapportene som VKM har ferdigstilt i løpet av prøveperioden (oppsummert i tabell 1), med hovedfokus på om oppdraget er tilfredsstillende besvart i henhold til bestillingen. Miljødirektoratet presiserer at det ikke er foretatt en vurdering av hvorvidt konklusjonene i VKMs rapporter er "riktige". Fagkompetansen i faggruppe (FG) 3 på GMO-området, FG10 på fremmede organismer og CITES, og FG11 på mikrobiell økologi er vurdert. Da VKM også har benyttet fagkompetanse fra andre faggrupper og *ad hoc*, er det tatt med i vurderingen.

Tabell 1: Oversikt over rapporter VKM har publisert i prøveperioden på oppdrag fra Miljødirektoratet. **Forkortelser:** FG = faggruppe, ref. = referanse. †) Levert innen tidsfristen, men publisert er utsatt i påvente av WTO-høring. ‡) GMO-opppdragene har vært i samarbeid med Mattilsynet.

FG	Tittel på rapport	Ref.
FG10	Assessment of the risk to Norwegian biodiversity from the import and keeping of terrestrial arachnids and insects	[1]
FG10	Assessment of the risks to Norwegian biodiversity from the import and keeping of aquarium and garden pond plants	[2]
FG10	Risk assessment on import of Australian redclaw crayfish to Norway	[3]
FG10	Assessment of species listing proposals for CITES CoP17	[4]
FG10	Assessment of trade in endangered species under Norwegian CITES Regulation †	
FG10	Assessment of the potential connection between <i>Tilia</i> trees and bumblebee death	[5]
FG11	EMA-høring av genmodifisert legemiddel til genterapi søkt godkjent under EU-direktiv 2001/18	
FG11	Health and environmental risk assessment of microorganisms used in bioremediation	[6]
FG11	Health and environmental risk assessment of microbial cleaning products	[7]
FG11	Knowledge base for the assessment of environmental risks by the use of genetically modified virus-vector vaccines for domesticated animals	[8]
FG11	Antimicrobial resistance due to use of biocide and heavy metals: a literature review	[9]
FG3	Final health and environmental risk assessment of genetically modified organisms (15 rapporter) ‡	[10]
FG3	Totalt åtte innspill til EFSAs offentlige høringer om søknader og veiledningsdokumenter‡	[10]
FG1	CWD in Norway (Phase I)	[11]
FG1	CWD in Norway - a state of emergency for the future of cervids (Phase II)	[12]

6.1. Vurdering av GMO området – FG3

Denne faggruppen har siden 2007 hatt løpende oppdrag fra både Miljødirektoratet og Mattilsynet på risikovurderinger av søknader om utsetting av GMO som er søkt godkjent under EUs GMO regelverk. VKM har i prøveperioden utarbeidet åtte høringssvar og 15 risikovurderinger. Da VKM har hatt oppdrag for Miljødirektoratet på GMO-området siden 2007 er noen av rapportene som ble ferdigstilt i 2016 delvis utarbeidet før prøveperioden. Rapportene brukes aktivt i våre vurderinger og tilrådninger for hver enkelt søknad om utsetting av GMO og det er løpende behov for disse vurderingene.

Faggruppen består i dag av ni medlemmer. Faggruppelider og faggruppemedlemmene uttrykker at tilgjengelig fagkompetanse i stor grad har vært tilfredsstillende (henholdsvis vedlegg 4 og 5). Vår oppfatning er at fagkompetansen er tilfredsstillende, men at det er behov for mer fokus på miljørisiko i faggruppen. Rapportene holder høy faglig kvalitet, men høringssvarene og diskusjonene vedrørende miljørisiko har i noen tilfeller vært mangelfulle.

Ved behandling av nye søknader og høringssvar til oss, har høringssvarene i prøveperioden kun inneholdt spørsmål knyttet til helseisiko. Det har vært vår oppfatning ved tilstedeværelse på møter at dette reflekteres i vurderingene ved at det er helseisikواسpektene som diskuteres mest og grundigst i møtene og rapportene. Alle søknader bør i forbindelse med høringen etter vår oppfatning vurderes av miljøgruppa, og alle søknader bør ha en vurdering av VKM, eventuelt en forklaring på hvorfor den ikke er vurdert.

Denne faggruppen har høy arbeidsbelastning og det er behov for å effektivisere arbeidet med hver enkelt rapport og høringsinnspill, uten at det går på bekostning av kvalitet. Risikovurderingene er omfattende og gjentar mye av det den europeiske myndighet for næringsmiddeltrygghet (European Food Safety Authority – EFSA) allerede har vurdert i forbindelse med saksbehandlingen i EU. Det er startet en prosess med å endre dette, slik at EFSA's vurderinger ikke gjentas unødig og at VKM heller fokuserer mer på å ha flere referanser og påpeke særnorske forhold i miljøvurderingene. Det er også viktig å ha fokus på nye egenskaper og produkter, men støtte seg til tidligere vurderinger der det er faglig forsvarlig. Disse grepene vil etter vår oppfatning medføre en ressursbesparelse, slik at VKM har kapasitet til å vurdere alle GMO-søknadene som behandles i EU. Miljødirektoratet oppfatter at VKM er villig til å endre sine rutiner i henhold til disse føringene.

Samlet sett anser Miljødirektoratet at VKM med noen foreslåtte endringer er veldig godt egnet til å gjennomføre miljørisikovurderinger på GMO-området. Det er viktig at samme begrepsbruk og vurderingsmetodikk benyttes, slik at det er en stor fordel at VKM har oppdrag både fra Mattilsynet og oss for å vurdere disse søknadene. Det er også ressursbesparende at vurderingene gjøres av samme institusjon, da mye av bakgrunns materialet som må vurderes er likt.

6.2. Vurdering av fremmede organismer – FG10

Denne faggruppen har siden oppstarten levert tre rapporter på fagområdet fremmede organismer. I tillegg har faggruppen vært involvert i en utredning om miljørisiko ved oppdrett av australsk rødklokrepssom ble initiert av Mattilsynet og vurderer nå risiko ved utsetting av stokkand til jaktformål.

De første versjonene av de to første rapportene Miljødirektoratet mottok besvarte bare delvis de oppdragene Miljødirektoratet hadde gitt, og begrepsbruken var til dels inkonsekvent. I forbindelse med de første oppdragene burde prosjektgruppene som ble nedsatt for de enkelte rapportene, faggruppen, eller sekretariatet sørget for å få på plass avklaringer om hva som lå i oppdraget på et tidligere stadium. Dette ble imidlertid i stor grad rettet opp i de endelige rapportene, som besvarte oppdragene tilfredsstillende. Miljødirektoratet anser at rapportene som er levert så langt jevnt over holder et godt faglig nivå.

For å sikre bred nok kompetanse har både medlemmer i faggruppe 10, medlemmer av andre faggrupper samt eksterne forskere vært involvert i utredningene. I tillegg har faggruppen konsultert bransjeorganisasjoner og representanter for søkere for å få spørsmålene best mulig belyst. Samlet sett

anser Miljødirektoratet att VKM har involvert god og dekkende fagkompetanse i de utredningene de har levert så langt. Denne oppfatningen støttes av både faggrupeleder og medlemmer (henholdsvis vedlegg 4 og 5).

Miljødirektoratet har fortsatt et stort behov for å få utført uavhengige risikovurderinger på dette fagområdet. Basert på en samlet vurdering, der også synergieffektene som oppnås ved at VKM har vist at de kan løse kompliserte oppdrag for både Mattilsynet og Miljødirektoratet i én og samme rapport, anser Miljødirektoratet at VKM så langt har løst oppdraget med å foreta miljørisikovurderinger av fremmede organismer på en så god måte at oppdraget også i framtiden bør gis til VKM.

Dersom oppdraget fortsatt legges til VKM bør VKM i det videre arbeidet legge stor vekt på å videreutvikle metodikk og begrepsbruk, herunder angivelse av risikonivå og usikkerhet i vurderingene. I utviklingen av begreper og metodikk er det sentralt at det tas utgangspunkt i naturmangfoldlovens definisjoner av blant andre biologisk mangfold. Videre bør det så langt det er hensiktsmessig tas utgangspunkt i internasjonalt anerkjent metodikk og begrepsbruk (CBD, IUCN), og det er viktig at begrepene som benyttes tar hensyn til ADBs begrepsbruk, slik at det ikke oppstår usikkerhet om hva som ligger i de ulike begrepene.

6.3. Vurdering av CITES – FG10

I prøveperioden har VKM utarbeidet to rapporter innenfor fagområdet CITES. VKM besvarte oppdragene tilfredsstillende i henhold til vår bestilling med tanke på innhold, gitte rammer og tidsfrist.

Oppdragene har blitt utført av to faste fagekspertter fra faggruppen og i tillegg har ad hoc fagpersoner blitt benyttet. Kompetansen til medlemmene i denne undergruppen, både fra faggruppen og eksterne, har truffet godt. Det har vært godt kommunikasjon med VKM om avklaringer og rolleforståelse i oppstartsfasen. Kriteriene for risikovurderinger (non-detriment findings) under CITES er standardisert internasjonalt siden konvensjonen trådte i kraft i 1975. Direktoratet har i prøveperioden bistått VKM og faggruppen med forståelsen av disse kriteriene.

Miljødirektoratet har fortsatt behov for uavhengige vurderinger innenfor dette fagområdet, blant annet i forbindelse med CITES partsmøter, møter i fagkomitéene og som underlag for saksbehandling. Vi anser at VKM er godt egnet til dette oppdraget. Da det kreves en viss opplæringstid å forstå kriterier for risikovurderinger under CITES, vurderingene bør være standardiserte og det er relativt korte tidsfrister, anser vi at flere enn tre personer bør brukes fast til disse oppdragene. Det er også spesielt viktig med kontinuitet i VKM sekretariatet på dette fagområdet. Målet på sikt vil her være at VKM bygger opp kompetanse og rutiner slik at de kan fungere som norsk Scientific Authority under CITES.

6.4. Vurdering av mikrobiell økologi – FG11

Denne arbeidsgruppen har utarbeidet fire rapporter på oppdrag fra Miljødirektoratet og har i tillegg vært involvert i arbeidet med to rapporter om skrantesyke (CWD) på oppdrag fra Mattilsynet og oss. Det har vært stor variasjon i kvaliteten på rapportene fra denne faggruppen. De første rapportene på mikrobiologiske produkter (rengjøringsmidler og bioremediering) ble ikke besvart tilfredsstillende. Noe av årsaken til ufullstendig besvarelse var manglende tilgang på bakgrunnsinformasjon. Prosessen og resultatet bar preg av at faggruppen og faggrupeleder var ny, samtidig som hverken VKM og Miljødirektoratet hadde kapasitet til så tett oppfølging som ønskelig. En annen rapport (antibiotikaresistens) ble derimot gjennomført på en veldig god måte og rapporten holder høy faglig kvalitet og besvarer spørsmålene gitt i oppdraget. Miljødirektoratet anser at det spesielt for de første rapportene var tilgjengelig fagkompetanse noe mangelfull. Denne oppfatningen er også reflektert i innspillene fra faggrupeleder og medlemmer (henholdsvis vedlegg 4 og 5) og av VKMs sekretariat (vedlegg 3ab).

Noen av utfordringene med oppdragene på dette fagområdet er relatert til åpenhet, VKMs struktur og arbeidsform. For disse vurderingene kan det være vanskelig å inkludere hele faggruppen, det er liten grad av forutsigbarhet med hensyn til innhold og tidspunkt, det er relativt korte tidsfrister og krav til konfidensialitet. Miljødirektoratet har fortsatt behov for eksterne vurderinger innenfor dette fagområdet,

men anser at det må tilrettelegges for en særskilt struktur under VKM for noen av disse oppdragene. Fagkompetansen som denne faggruppen besitter er også ønsket innenfor andre områder hvor Miljødirektoratet har behov for vurderinger.

6.5. Felles vurdering for faggruppene og rapportene

Samlet sett viser våre løpende tilbakemeldinger til VKM i prøveperioden at VKM har besvart oppdragene meget godt eller godt (vedlagt 8). Rapportene holder jevnt over høy kvalitet og referansene anses som relevante for problemstillingen. I gjennomsnitt er 26% av referansene i rapportene vært nyere enn fem år, noe som anses å være tilfredsstillende. Miljødirektoratet er også stort sett meget godt eller godt fornøyd med hvordan VKM formidler innholdet i risikovurderingene.

VKM har også i stor grad overholdt tidsfristene, eller tydelig begrunnet eventuelle forsinkelser. De har vist at de kan utføre oppdrag med relativt korte tidsfrister, gitt at disse er godt forberedt i forkant og bestillingene er klart avgrenset. Miljødirektoratet kan også ha ad hoc behov for raske avklaringer på konkrete problemstillinger. VKM vil i slike tilfeller ikke være egnet til å gjøre vurderingen, da deres struktur ikke er tilrettelagt for det.

Miljødirektoratet får utført uavhengige vurderinger på ulike måter, som ved å lyse ut midler til bestemte prosjekter, gi oppdrag direkte til faginstusjoner som GenØk eller ved å gi oppdrag til VKM. Det er vanskelig å gjøre en vurdering av hva som er mest kostnadseffektivt, spesielt da det kan være andre faktorer, enn antall rapporter eller sidetall produsert, som er avgjørende. Vi har likevel vurdert et lite antall rapporter som Miljødirektoratet har fått utført ved ekstern utlysning for et gitt beløp og sammenlignet det med antall rapporter oppnådd ved oppdrag til VKM for samme beløp. Denne sammenligningen viser at VKM er kostnadseffektive i det at de har produsert flere og lengre rapporter enn gruppen vi sammenlignet med (vedlegg 8). Det må tas med i vurderingen at VKM har vært i en prøveperiode og av den grunn kan VKM ha ytt spesielt god innsats, men det har også krevd ekstra tid da mye har vært nytt. Samtidig kan det reflektere det faktum at VKM er profesjonelle og har lang risikovurderingserfaring.

Det er viktig at medlemmene i faggruppene utviser stor forståelse for hva som ligger innenfor deres rolle i forbindelse med oppdrag fra Miljødirektoratet. Dette er viktig med hensyn til hvordan de omtaler oppdrag og rapporter utarbeidet i regi av VKM. Det er også viktig med hensyn til hvordan de kan opptre i faggruppene, med hensyn til kommunikasjon med oppdragsgiver og hvordan oppdraget besvares. Miljødirektoratet opplever at VKMs sekretariat har en viktig rolle i å veilede spesielt nye faggruppemedlemmer i rolleforståelse. VKM har i hele prøveperioden vært tydelige på dette overfor faggruppemedlemmene og Miljødirektoratet.

Vi vil i tillegg trekke fram at sekretariatet til VKM er offisielt norsk kontaktpunkt for EFSA som positivt og mener at det bidrar til å øke kvaliteten på deres arbeid.

7. Samlet vurdering og anbefaling

Miljødirektoratet konkluderer med at prøveperioden i all hovedsak har vist at VKM er meget godt egnet til å utføre disse oppdragene. Vi vil trekke fram VKMs uavhengighet, faglige styrke og bredde, samt deres betydelige risikovurderingskompetanse som spesielt avgjørende for vår konklusjon. I tillegg anser vi at i fellesoppdrag fra Mattilsynet og Miljødirektoratet får VKM en sektorovergripende funksjon, noe som understøtter vår rolle som sektorovergripende miljømyndighet.

VKM har gjennomført oppdragene for oss i prøveperioden på en profesjonell måte. Rapportene har i stor grad besvart bestillingene tilfredsstillende og de holder høy faglig kvalitet. VKM viser høy risikovurderingskompetanse. Sammensetningen av faglig ekspertise har, med noen få unntak, vært tilfredsstillende for alle fagområdene. VKM har samlet sett en stor bredde i fagkompetanse og har i løpet av prøveperioden i økende grad satt sammen fagekspertene på tvers av faggrupper. I tillegg har VKM hentet inn eksterne eksperter ved behov. Sekretariatet har opptrådt profesjonelt og har arbeidet aktivt for å

oppfylle våre behov. Sekretariatet har vist stor bevissthet rundt sin rolle og har tydelig kommunisert faggruppens rolle i faggruppemøtene. Bestillingsdialogen og oppfølging av arbeidet fram til publisering har hatt en veldig god utvikling i løpet av prøveperioden og VKM har tatt tak i problemstillinger som har oppstått. Miljødirektoratet oppfatter at VKM i løpet av prøveperioden har oppnådd stor forståelse av hva oppdragene innen de nye områdene innebærer.

Miljødirektoratet har fortsatt stort behov for uavhengige risikovurderinger innenfor de fagområdene som er omfattet av prøveperioden og anbefaler at disse legges til VKM på fast basis. Vi anser dette som effektiviserende og ressursbesparende, samtidig som det sørger for forutsigbarhet og bidrar til at våre vurderingsgrunnlag er utarbeidet etter så like prinsipper og metoder som mulig. I prøveperioden har vi høstet erfaringer og ser behov for noen tilpasninger.

Basert på vår vurdering anbefaler Miljødirektoratet følgende:

- VKM får fast oppdrag innenfor alle fagområdene som har vært omfattet av prøveperioden
- Det igangsettes en prosess for å utbedre/følge opp noen konkrete forbedringsbehov som ble identifisert under evalueringen.

Ved en videreføring av oppdragene bør spesielt følgende punkter følges opp:

- Samhandlingsavtale mellom VKM og Miljødirektoratet revideres
- Samarbeidsavtale/rutine mellom Mattilsynet og Miljødirektoratet for felles oppdrag utarbeides
- VKM anskaffer nødvendig utstyr slik at Miljødirektoratet og fageksperter som er lokalisert utenfor Oslo, enkelt kan delta via video på møter med VKM
- Fortsatt fokus på å integrere miljøoppdragene i VKMs hovedkomite og på tvers av faggruppene
- Fortsatt fokus på å videreutvikle samarbeidet mellom VKM og ADB
- Fiskerimyndighetene bør inviteres til å delta i samarbeidet om å bestille risikovurderinger fra VKM i de saker der det er aktuelt.

8. Referanser

1. VKM. (2016). *Assessment of risks to Norwegian biodiversity from the import and keeping of terrestrial arachnids and insects. Scientific Opinion on the Panel on Alien Organisms and Trade in Endangered species of the Norwegian Scientific Committee for Food Safety*. Oslo, Norway. Hentet fra <http://vkm.no/dav/de3351911c.pdf>
2. VKM. (2016). *Assessment of the risks to Norwegian biodiversity from the import and keeping of aquarium and garden pond plants. Scientific Opinion on the on Alien Organisms and Trade in Endangered species of the Norwegian Scientific Committee for Food Safety*. Oslo, Norway. Hentet fra <http://vkm.no/dav/55e549fd71.pdf>
3. VKM. (2016). *Risk assessment on import of Australian redclaw crayfish to Norway, Opinion of the Panel on Animal Health and Welfare*. Oslo, Norway. Hentet fra <http://vkm.no/dav/9919c33c6b.pdf>
4. VKM. (2016). *Assessment of species listing proposals for CITES CoP17. Scientific Opinion on the Panel on Alien Organisms and Trade in Endangered Species (CITES)*. Oslo, Norway. Hentet fra <http://vkm.no/dav/6fce8d08cf.pdf>
5. VKM. (2017). *Assessment of the potential connection between Tilia trees and bumblebee death. Scientific Opinion on the Panel on Alien Organisms and Trade in Endangered species of the Norwegian Scientific Committee for Food Safety*. Oslo, Norway. Hentet fra <http://www.vkm.no/dav/b66fb35209.pdf>
6. VKM. (2016). *Health and environmental risk evaluation of microorganisms used in bioremediation. Scientific Opinion of the Panel on Microbial Ecology of the Norwegian Scientific Committee for Food Safety*. Oslo, Norway. Hentet fra <http://vkm.no/dav/1f7328406c.pdf>
7. VKM. (2016). *Health and environmental risk assessment of microbial cleaning products. Scientific Opinion of the Panel on Microbial Ecology of the Norwegian Scientific Committee for Food Safety*. Oslo, Norway. Hentet fra <http://vkm.no/dav/cfd9b13361.pdf>
8. VKM. (2016). *Knowledge base for the assessment of environmental risks by the use of genetically modified virus-vectored vaccines for domesticated animals. Scientific Opinion of the Panel on Microbial Ecology of the Norwegian Scientific Committee for Food Safety*. Oslo, Norway. Hentet fra <http://vkm.no/dav/42906d7ffd.pdf>
9. VKM. (2016). *Antimicrobial resistance due to the use of biocides and heavy metals: a literature review. Scientific Opinion on the Panel Panel on Microbial Ecology of the Norwegian Scientific Committee for Food Safety*. Oslo, Norway. Hentet fra <http://vkm.no/dav/f83c89d553.pdf>
10. VKM. (udatert). Risikovurderinger utarbeidet i forbindelse med slutføring av norsk saksbehandling av GMO-søknader. Hentet fra <http://vkm.no/faggruppene/faggruppen-for-genmodifiserte-organismer/avsluttede-risikovurderinger>
11. VKM. (2016). *CWD in Norway. Opinion of the Panel on biological hazards*. Oslo, Norway. Hentet fra <http://www.vkm.no/dav/c90d2f3b4c.pdf>
12. VKM. (2017). *CWD in Norway – a state of emergency for the future of cervids (Phase II). Opinion of the panel on Biological Hazards*. Oslo, Norway. Hentet fra <http://vkm.no/dav/66fc31f0ba.pdf>

9. Vedlegg

Vedlegg 1	Samhandlingsavtale mellom VKM og Miljødirektoratet
Vedlegg 2	Samarbeidsavtale mellom VKM og ADB
Vedlegg 3ab	VKM's sammenstilling av informasjon etter oppdrag fra Miljødirektoratet
Vedlegg 4	Innspill fra faggrupelederne
Vedlegg 5	Innspill fra faggrupped medlemmene – sammenstilling
Vedlegg 6	Referat fra møtet med Mattilsynet om evalueringen av VKM
Vedlegg 7	Referat fra møtet med Artdatabanken om evalueringen av VKM
Vedlegg 8	Sammenstilling av datagrunnlag for evalueringen